

Referendumul din Italia

Reforma constituțională în Italia: o șansă pierdută sau evitarea unui pericol?

(Constitutional reform in Italy: missed a shot or avoided danger?)

Giulia CHIELLI

Traducere realizată de Sabin DRĂGULIN

Abstract: *The essay analytically retraces the highlights of a topical issue in Italy over the last few months: the proposal of the constitutional reform presented by the Prime Minister Matteo Renzi, that divided the nation between for and against positions.*

Keywords: *Constitution, Reform, Referendum, Bicameralism, Parliament.*

Dezbaterea furtunoasă care a caracterizat climatul politic italian din ultima perioadă a anului 2016 s-a stins pe 4 decembrie, odată cu participarea la referendumul ce a respins reforma constituțională dorită cu ardoare de către guvernul Renzi, și care a avut ca rezultat chiar demisia Președintelui de Consiliu.

Electoratul nu a ezitat să se alieze într-o linie imaginară de alianțe pentru a spune un NU hotărât acestei propuneri, în care s-au regăsit în mod excepțional reprezentanți ai stângii democratice organizate în cadrul Partidului Democrat și diferite forțe politice provenite din opoziție, de dreapta sau nu, care din

diferite motive nu s-au regăsit în cadrul reformei prezentate de guvern. La primele ore de dinaintea exprimării populare, Italia părea a fi divizată datorită a două viziuni diferite: prima considera că este momentul ieșirii dintr-un imobilism, fiind necesară o schimbare, iar a doua care individualiza în această reformă (odată cu adoptarea unei legi electorale cu accente puternice majoritare¹, promovată de către majoritatea parlamentară) condițiile apariției unui executiv puternic.

Parcursul reformei a fost tulbure și a fost urmat de anomalii care au alimentat critici aspre, ce au provenit din rândul opoziției, care au

privit atât conținutul cât și procedurile folosite pentru a fi adoptate. Cu precădere a fost contestat acordul care a fost realizat între partidul de guvernare (Partidul Democratic)² și unul dintre principalele partide de opoziție (Forța Italia)³ pentru a se redacta textele prevăzute în cadrul acestei reforme constituționale și sprijinul reciproc promis pentru de Silvio Berlusconi în Parlament (ulterior acest acord s-a rupt ca urmare a disensiunilor provocate de alegerea lui Sergio Mattarella în funcția de Președinte al Republicii).

Din acest motiv, textul reformei a fost considerat a fi o formă de compromis la care cele două forțe politice au ajuns, forțe politice pe care istoria republicană italiană le întărise în memoria electoratului peninsular ca fiind în mod inexorabil incompatibile. Însă, dacă liderii PD au putut să justifice acest acord prin încercarea de a se reveni la un re-născut spirit al constituantei, exponenții politici ai FI au fost nevoiți să retracteze propria poziție și să își renege reforma propusă argumentând că textul pe care îl votase în Camera Deputaților a fost modificat în Senat fără acordul lor, ceea ce a condus la votarea unei legi electorale⁴ cu prevederile căreia nu erau de acord.

O altă temă controversată a fost *modus operandi* a guvernului prin care a prezentat propunerea de lege prin care se promova reforma. O remarcă privitoare la această procedură, mulți specialiști au considerat că ar fi fost mult mai bine ca

propunerea legislativă să provină din rândul parlamentului și nu a guvernului, cum de altfel s-a și întâmplat, în timp ce alți specialiști au atras atenția că, un Parlament ales în baza unei legi electorale declarate a fi neconstituțională, cum a fost declarată Legea nr 270 din 21 decembrie 2015⁵ nu ar fi trebuit să se ocupe cu o reformă constituțională atât de importantă.

Cu toate acestea, deși dezbaterea politică față de aceste teme nu au trecut în planul doi, motivațiile principale ale celor care au votat NU, sunt altele.

Reforma prevedea modificarea a nu mai puțin de 47 de articole dintr-un total de 137 și își propunea să reforme sistemul bicameralismului perfect, transformând Senatul Republicii într-o cameră care să reflecte autonomiile locale, modificarea modalităților prin care se acorda încredere parlamentară guvernului, modificarea alegerii Președintelui Republicii, eliminarea CNEL, reformarea articolelor ce privesc referendumul și a inițiativelor legislative provenite din rândul cetățenilor, reformularea raporturilor dintre Stat și autoritățile locale, regândirea mecanismelor de alegere a judecătorilor Curții Constituționale.

De la bicameralismul paritar la Senatul autonomiilor

Bicameralismul paritar a fost introdus imediat după încheierea celui de al Doilea Război Mondial odată

cu aprobarea noii constituții republicane. În realitate, chiar în anul 1948, acest sistem crease destule nemulțumiri, motiv pentru care s-a încercat să fie reformat de mai multe ori, fără să se obțină, în realitate, nimic. Principala critică adusă bica-meralismului paritar derivă din situația de *empasse* politic apărută prin așa numitul *ping pong*⁶ pe care cele două Camere le creează în momentul legiferării.

Prin urmare, proiectul de reformă prevedea depășirea acestui sistem și transformarea Senatului într-o Cameră în care ar fi urmat să se regăsească instituțiile teritoriale și care ar fi avut un rol „de conectare a funcțiilor între stat, celelalte entități constitutive ale Republicii și Uniunea Europeană”⁷. Ca urmare, noua formă a Senatului, s-ar fi deosebit de vechea formă de organizare atât prin funcțiile deținute, cât și prin compoziția acestuia. În particular s-ar fi redus numărul de senatori de la 315 la 100, dintre care „nouăzeci și cinci ar fi reprezentat instituții teritoriale”, iar „cinci ar fi fost numiți de către Președintele Republicii”⁸.

Tema reducerii numărului de senatori a fost centrală în cadrul dezbaterilor care au precedat momentul votului. Cei care au sprijinit partida DA au evidențiat tocmai reducerea de costuri care ar fi urmat acestei reforme. În schimb, partizanii opțiunii NU au prezentat un contra-argument care i-a avut ca subiecți pe noii membrii ai Senatului. Prin abrogarea articolului 58 al Constituției care prevede

alegerea directă a senatorilor instituind o procedură diferită: senatorii ar fi fost aleși de către consiliile regionale (și de consiliile provinciilor autonome din Trento și Bolzano) din rândul propriilor membri și a primarilor din respectivele unități administrative. Cei care au criticat această variantă a Senatului au considerat că noua instituție se transformă într-o Cameră a numiților și nu a aleșilor, care ar fi beneficiat de imunitate parlamentară.

Art. 70 din Constituție care prevede exercitarea funcției legislative din partea celor două Camere ar fi fost modificat prevăzând că această funcție legislativă rămâne apanajul acestora doar în cazuri ce erau prevăzute în mod expres.⁹ Senatul ar fi avut, în același timp, posibilitatea să examineze propuneri legislative și să voteze propuneri de modificare ale textului pe care ulterior Camera Deputaților ar fi trebuit să se pronunțe. Articolul 70 care ar fi rezultat din această reformă a fost de departe cel mai contestat. A fost considerat a fi puțin clar și foarte lung; criticii au evidențiat o simplificare al *iter*-ului (proces n.tr.) legislativ doar de fațadă, *iter* care dezvoltă, în realitate, o majoră sursă de conflicte de competență între cele două Camere fără ca obiectivul principal, cel promovat de susținătorii DA, să se realizeze.

Susținătorii reformei, la rândul lor, au recunoscut că acest articol este foarte lung dar au argumentat necesitatea acestei forme afirmând că: „noul text va fi lung și urât dar

are ca scop prezentarea cu precizie a celor 14 legi care vor fi supuse autorității bicamerale față de altele. Pentru a face acest lucru trebuie să fie prezentate fiecare”¹⁰.

O altă modificare ar fi privit alegerea judecătorilor Curții Constituționale. Articolul 135 din Constituție prevede că Parlamentul, în ședință comună alege 1/3 din judecătorii Curții; textul rezultat în urma reformei prevedea, în schimb, alegerea a trei judecători din partea Camerei Deputaților, iar doi din partea Senatului.¹¹

Dacă reforma ar fi fost aprobată prin intermediul referendumului s-ar fi născut, deci, un sistem bicameral non paritar care ar fi lăsat aproape nealterat atribuțiile Camerei Deputaților, în timp ce, membrii Senatului ar fi fost aleși din cadrul Consiliile regionale care ar fi exercitat funcția legislativă împreună cu Camera Deputaților doar pentru anumite legi, și nu ar mai acordat votul de încredere guvernului. Din alt punct de vedere ar fi avut funcții de control asupra Camerei Deputaților și de reprezentare a realităților teritoriale.

Protejarea minorităților

Printre temele dezbătute cu arodoare merită să menționăm pe aceea a protejării minorităților pe care noua Constituție le-ar fi garantat. Modificarea articolului 64 prevedea introducerea unei obligativități a protejării drepturilor minorităților parlamentare și introducerea unui

Statut al opoziției în cadrul regulamentului Camerei Deputaților. Pentru critici, o astfel de prevedere, nu era nimic altceva decât o altă formă de „scărpinare de după cap”. Regulamentele care ar fi trebuit să impună respectarea acestor drepturi fiind în mod real votate de către majoritate; în acest mod protejarea acestor drepturi rămânea la chereumul voinței majorității politice. Pentru susținători, această prevedere ar fi fost, în schimb, un imens pas înainte, fiind pentru prima dată când se instituia un drept, la care minoritățile ar fi putut să facă apel.

Referendumul și legile provenite din inițiativă populară

Perioadele în care ce-a mai mare parte a italienilor participau în mod activ la viața politică sunt departe. Se înregistrează astăzi o neîncredere în instituții care foarte rar a ajuns la aceste nivele. Participarea la viața politică a scăzut în mod constant, verificându-se un trend negativ care s-a exprimat printr-o creștere a absenteismului la alegeri. Această realitate a fost conștientizată în mod inevitabil și de către reprezentanții partidelor și a instituțiilor. În cadrul proiectului de reformă constituțională articolele 71 și 75 prevedeau modificarea instituției *referendumului* și a legilor apărute ca urmare a inițiativelor populare.

Aceste legi s-au născut ca urmare a intențiilor Părinților Fondatori, fiind un instrument prin care cetă-

țenii că fie implicați în viața politică. Cu toate că există premisele funcționării acestui sistem, în realitate au fost foarte puține legi care au apărut ca urmare a acestui mecanism, marea parte dintre acestea neintrând nici măcar în discuția parlamentarelor. Pentru a fi impusă o propunere de lege din inițiativă populară este nevoie de adunarea 50.000 de semnături. Textul reformei constituționale prevedea o mărire a acestui număr de semnături de sprijin la 150.000.

În fața inevitabilelor critici a celor care afirmau că ridicarea acestui prag reprezintă un alt obstacol pus în fața suveranității populare, promotorii acestor propuneri au venit cu argumentul conform căruia se introduce un nou termen (care nu era existent în formele anterioare ale legii) prin care începerea discuțiilor acestor legi de către membrii celor două Camere are un caracter obligatoriu.

În domeniul referendumului, în Italia există conceptul de *referendum* anulatoriu¹² (care prevede că pentru a fi valid este necesară participarea a 50% plus unul dintre cetățenii cu drept de vot) iar, pentru legile constituționale referendum confirmativ¹³ (care nu prevede atingerea nici unui tip de prag de participare). *Referendumul* anulatoriu ar fi suferit o serie de modificări; obligativitatea atingerii *quorumului* era anulată dacă propunerea era aprobată de către majoritatea simplă plus un vot din numărul de electori care au votat pentru Camera Deputaților. În cadrul discuțiilor s-a

avansat un număr de 800.000 de alegători. Aprobarea noului text constituțional ar fi introdus un nou tip de referendumuri populare proactive ca și alte forme de consultare¹⁴. Modalitățile de punere în practică a acestora rămâneau să fie reglementate prin intermediul unei legi aprobate de ambele Camere.

Contestarea modificării articolului 72

Un alt subiect de dezbatere a fost formularea dată articolului 72 care i-a alarmat pe cei care se temeau cu precădere de faptul că noua variantă constituțională ar putea să favorizeze în mod indirect dezvoltarea unor noi forme de autoritarism. Acesta a privit, în principal, procesul legislativ. Dezbaterea a fost legată, cu precădere, de Legea electorală care fusese de puțin timp aprobată (Legea din 6 Mai 2015, nr. 52 cunoscută sub numele de *Italicum*). Conform autorilor acestei teorii suprapunerea dintre legea electorală și reforma constituțională ar fi putut să reprezinte un pericol pentru regimul democratic italian.

În ceea ce privește puterea executivă, unicul articol care aducea o schimbare a atribuțiilor este 72. Conform acestuia, guvernul ar fi putut „... cere Camerei Deputaților să delibereze, în maximum cinci zile de la cererea guvernului un proiect de lege, considerat a fi foarte important pentru acesta” sau să fie „... înscris cu prioritate pe ordinea de zi și supus votului final al Camerei

Deputaților în maximum șaptezeci de zile”¹⁵ (ar fi fost oricum excluse de la această formă accelerate de deliberare cele mai importante legi și cele care ar fi fost nevoie de aprobarea celor două Camere).

Pentru susținătorii respingerii reformei aceste prevederi reprezintă o formă majoră de ingerință a executivului în cadrul agendei parlamentare care ar fi transformat *de facto* Parlamentul într-un rol de sprijin al politicilor guvernamentale.

Pentru susținătorii aprobării acestor reforme, acest instrument ar fi redus utilizarea de către Guvern a ordonanțelor de urgență, garantând totodată parlamentului rolul de deliberare și de absolute libertate în luarea deciziilor, permițând și executivului să urmeze cu o mai mare eficiență propriile obiective evitând astfel să amâne anumite măsuri considerate a fi necesare. O întărire a rolului Guvernului în acest sens, dacă aceasta ar fi existat, ar fi fost justificată în opinia acestora de nevoia de eficiență a actului de guvernare.

Desființarea Consiliului Național Economic și al Muncii (CNEL)

Tema desființării CNEL¹⁶ a atras azeziunea și din partea unei părți a grupării Nu. Organul a fost constituit în anul 1957 și este alcătuit din reprezentanții categoriilor economice. Născut cu rolul de a asigura legătura dintre mai multe părți sociale, acesta are rolul de a sfătui cele două Camere și Guvernul având, totodată,

și putere de a iniția legi.¹⁷ *De facto* importanța acestui organism a fost întotdeauna mai mică decât așteptările la care trebuia să răspundă și, de aceea, a existat și în alte momente dorința de a-l aboli. Propunerea desființării CNEL a fost prezentat ca o formă de tăiere a cheltuielilor inutile de la bugetul public și a reprezentat un punct principal în campania pro reformă. Au existat totuși multe voci care, deși au recunoscut că acest organism nu își îndeplinește rolul pentru care a fost înființat au considerat că această acțiune are un caracter demagogic deoarece, economisirea realizată ar fi foarte mică și, ca urmare, ar fi de preferat ca acesta să fie reformat și nu desființat, pentru a i se da un rol mult mai important în condițiile în care unele dintre atribuțiile sale se pot dovedi a avea în timp, un rol important. Natura demagogică a desființării acestui organism a fost evidențiată mai ales de cei care consideră că abolirea acestui organism a fost introdusă pentru a da o mai mare importanță referendumului . Cu toate acestea, chiar dacă o mare parte a celor care au participat la această discuție publică au ajuns la concluzia că CNEL trebuie să fie desființat, acesta nu a fost un argument suficient de puternic pentru a se alătura celor care au promovat reforma constituțională.

Alegerea Președintelui Republicii

Alegerea Președintelui Republicii¹⁹ este, conform articolului 83 din Constituție, atributul Parlamentului în cadrul unei ședințe comune la care participă și membri aleși de către Consiliile regionale. Parlamentul care s-ar fi născut ca urmare a reformei constituționale ar fi avut o compoziție mult mai diferită față de ceea ce a avut în primii șaptezeci de ani de viață a Republicii. Modificarea criteriilor care privesc majoritatea necesară pentru a îl alege pe șeful statului, împreună cu cea ce privește noua formă a Senatului a creat tensiuni. Articolul 83 din Constituție prevede că, pentru a putea să fie ales Șeful Statului este necesară o majoritate de 2/3 din membrii adunării și începând de la al treilea scrutin, de majoritate simplă. Dacă reforma ar fi fost aprobată de către cetățeni, majoritatea de 2/3 ar fi fost menținută până la al treilea scrutin, de la al patrulea 3/5 dintre membrii adunării iar, de la al șaptelea scrutin era suficient doar 3/5 din majoritatea celor care au votat.²⁰ Acest vot ar fi fost valabil dacă ar fi fost prezenți 50% plus unul dintre cei cu drept de vot. Criteriul majorităților celor care au votat în dauna majorității cu drept de vot i-au făcut pe unii să se teamă că forța care ține împreună majoritatea din Camera Deputaților ar fi putut să îl aleagă singură pe Președintele Republicii. Această teamă derivă înainte de orice din numărul redus necesar realizării

plenului în Parlament pe care reforma l-ar fi introdus. Numărul de deputați ar fi rămas de 630, în timp ce numărul de senator ar fi scăzut de la 315 la 100, ajungându-se la un total de 730 de parlamentari; deci, ca urmare, votul ar fi fost valabil dacă în aula parlamentului ar fi fost prezenți 367 de parlamentari. Din acest moment revine în atenție, problema legii electorale. O lege cu accent important majoritar, așa cum este *Italicum* (care oferă 340 de mandate învingătorului din alegerile politice), ar fi consimțit unei majorități compacte să îl aleagă pe Șeful Statului cu doar 221 de voturi în al șaptelea scrutin. *Controversele* care au apărut între cei care au apărat reforma și cei care au atacat-o și cei care au văzut în aceste prevederi un alt element de slăbire a balanței tocqueliene dintre puteri și contra-puteri a fost minimalizată de primii prin sublinierea improbabilității ca membrii parlamentului să dezerteze tocmai într-un moment atât de important ca cel al alegerii președintelui. De asemenea, această dispoziție a creat tensiuni și mai mari în interiorul majorității în condițiile în care oricum acestea existau ca urmare a modificărilor aduse legii electorale.

Modificarea articolului 117

Problema raportului dintre Stat și regiuni este veche. Întotdeauna, în Italia s-au regăsit două viziuni: una centralistă, iar alta regionalistă, aceasta din urmă impunându-se la momentul redactării Constituției, însă

a trebuit să se aștepte până în 1970 pentru a se pune în practică prevederile constituționale. Pentru a demonstra dificultatea cu care este acceptat acest raport încît a fost revăzut în anul 2001 și, de fiecare dată în care apare o problemă de competență se recurge la sentința Curții Constituționale. Timp de mai mulți ani, s-a considerat că pentru adoptarea unui mod cât mai eficace pentru a rezolva pentru întodeauna acest raport este necesar schimbarea Titlului V din Constituție²¹. Prin intermediul acestei reforme a fost statuată o distincție în materia competențelor regionale, statale și cele ce privesc legislația concurentă. Odată cu asfințirea mitului federalist, au apărut cu putere toate limitele date de lipsa unor competențe egale pe întreg teritoriul statului și a inegalităților nenumărate existente între cetățeni ca urmare a faptului că unii locuiau într-o regiune iar alții în alta. Schimbarea viziunii a avut loc în mod substanțial prin noua formulare dată articolului 117 care are un caracter centralist. Acesta ar fi prevăzut eliminarea, în domeniul legislativ, formele de legislație concurente și atribuirea acesteia exclusiv competenței statului. Totodată, competențele reziduale care ar fi rămas în domeniul regiunilor ar fi fost explicate cu claritate. Dacă necesitatea revizuirii raporturilor de competențe dintre aparatul central și cel regional era resimțită de toți, ceea ce a creat preocupare așa numita „clauza de salvagardare”²² prin intermediul căreia Guvernul și-ar fi rezervat posibilitatea ca legea

statală să înlocuiască legea regională chiar și în domeniul competențelor acestora atunci când cerea „... apărarea unității juridice sau economice a Republicii, mai exact apărarea interesului național”. Noul sistem creionat de reformă a fost apărut de cei care considerau că este necesară limitarea elanurilor autonomiste ale regiunilor pentru a putea obține o mai mare uniformizare în tratarea indivizilor și a evita conflicte constituționale; o mai mare centralizare a părut a fi rețeta împotriva regionalismului care s-a dovedit a fi greșit. Din punctul de vedere al opozițiilor „clauza de salvagardare” a creat temerile că autonomia regională, care este garantată prin Constituție, nu s-ar mai fi putut exprima pe deplin.

Concluzii

Textul reformei constituționale a fost aprobat de Parlament pe 12 aprilie 2016. Constituția prevede că legile constituționale și cele de reformă constituțională pot să fie supuse procedurii referendumare populare dacă au fost votate de ambele Camere cu o majoritate care nu atinge pragul de 2/3 dintre membri²³. În virtutea acestei norme s-a declanșat consultarea populară din 4 decembrie 2016, iar procesul de reformă a fost respins cu un procent de 60%. Înfrângerea s-a datorat în parte unei erori politice pe care Președintele de Consiliu Renzi a făcut-o atunci când a personalizat, încă de la început, legând rezultatul referendumului de prezența sa ca șef

al guvernului. Aceasta a permis coalizarea unui front politic al poziției NU foarte amplu care a adus în rândurile sale atât exponenți ai stângii, cât și ai drepteii, ceea ce a făcut ca greutatea discuțiilor să se mute de la temele specifice reformei constituționale. Astfel, ceea ce trebuia să fie un plebiscit în favoarea primului ministru s-a transformat într-o ocazie de rasturnare a guvernului. Nemulțumirea, care probabil nu a fost percepută de clasa politică, s-a exprimat cu întregă sa putere la urne, încât prezența la vot a fost superioară față de alte momente

ridicându-se la 68%. Dar semnalul cel mai puternic a provenit din sudul Italiei care s-a mobilizat în masă pentru NU. Rezultatul referendumului, marea afluență la urne, erorile politice ale celor care au condus campania electorală demonstrează că nemulțumirea cetățenilor față de politică va fi dificil să fie combătută cu mecanisme de inginerie constituțională din momentul în care așteptările populației sunt îndreptate spre o clasă politică care să fie în gradul, până la urmă, să individualizeze răspunsurile corecte la cererile țării.

Note

¹ În Charta constituțională, sistemul proporțional nu a fost luat în considerare niciodată de către părinții fondatori datorită exemplului negativ oferit de Republica de la Weimar și a dorinței acestora ca această experiență istorică să nu se mai repete. Pentru aceste argumente vezi P. Pombeni, *La rappresentanza politica*, in R. Romanelli (a cura di), *Storia dello Stato italiano*, Donzelli, Roma 1995, pp.112-23 și E. Bettinelli, *All'origine della democrazia dei partiti. La formazione del nuovo ordinamento elettorale nel periodo costituente*, Comunità, Milano 1982

² Partidul Democratic este un partid de centru-stânga care a fost înființat în anul 2007. Născut din cenușa vechilor partide de stânga, Democraticii de Stânga (DS) și Margareta (Margherita), care la rândul lor erau moștenitoarele

politice ale Partidului Comunist Italian și al Democrației Creștine, face parte din punct de vedere ideologic din marea familie a Partidului Socialist European. Despre evoluțiile politice și ideologice ale acestor partide vezi: Racinaro R., Salvati M., Scoppola P., (ediție îngrijită de), *Sul partito democratico. Opinioni a confronto*, Guida, Napoli, 2007; M. Calise, *Fuorigioco. La sinistra contro i suoi leader*, Laterza, Roma-Bari, 2013; S. Gentili, *Dal Pd al Partito democratico. Un'identità di sinistra*, Bordeaux Edizioni, Roma, 2013.

³ Forza Italia este un partid de centru-dreapta care își începe activitatea politică începând cu anul 1994 când a fost înființat de către președintele de atunci ale Fininvest (o corporație care este alcătuită din trei posturi de televiziune, un număr important de organe de presă de toate tipurile, la

care se adaugă o societăți specializate în domeniul construcțiilor, sistemului bancar, etc), Silvio Berlusconi. După o perioadă de 15 ani de activitate politică la cel mai înalt nivel, Forza Italia a fost dizolvată în anul 2009 pentru a da viață unei noi construcții politice intitulată Poporul Libertății (Popolo della Libertà), în care a aderat ulterior și partidul condus de Gianfranco Fini intitulat Alianța Națională (Alleanza Nazionale). Viața acestei noi formațiuni politice a fost de scurtă durată, deoarece s-a dizolvat în anul 2013, ceea ce a condus la reînființarea Forza Italia, care a reluat atât numele cât și simbolurile politice de la vechiul partid care dispăruse în anul 2009. Interesant este că, liderul de necontestat al acestei forțe politice a rămas în toată această perioadă Silvio Berlusconi. Despre istoria acestui partid politic vezi: E. Poli, *Forza Italia. Struttura, leadership e radicamento territoriale*, il Mulino, Bologna, 2001; C. Moroni, *Da Forza Italia al Popolo della Libertà*, Carocci, Roma, 2008; P. Ignazi, *Vent'anni dopo. La parabola del berlusconismo*, il Mulino, Bologna, 2014.

⁴ Este vorba de legea din 6 mai 2015, care mai este cunoscută și sub numele de *Italicum*. Dorindu-se reformarea sistemului bicameral paritar, legea electorală a prevăzut mecanisme de alegere doar pentru membrii Camerei Deputaților. Legea a fost supusă ulterior controlului constituționalității și declarată parțial neconstituțională acolo unde paragrafele legii prevedeau al doilea tur de scrutin (a fost considerat, în schimb, a fi legitim principiul primei

electorale pentru lista care obține 40% din votul publicului) și posibilitatea folosirii unor liste blocate cu posibilitatea participării acestora în mai multe circumscripții și posibilitatea alegerii după exprimarea votului, a colegiului.

⁵ Legea nr. 270 din 21 decembrie 2005 este cunoscută și sub numele de *Porcellum*. Această denumire a fost data chiar de autorul legii care a considerat-o ca fiind o „porcărie”. Legea a fost declarată neconstituțională de Curtea Constituțională prin sentința nr. 1/2014.

⁶ Prin *ping pong* se înțelege mecanismul (cunoscut și ca mecanismul de tranzit) de retrimiteră a textului legislativ între cele două Camere până când se ajunge la existența unui text comun.

⁷ Art. 55, punctul V, în textul reformei Renzi-Woods , <http://www.altalex.com/documents/news/2016/04/13/triforma-costituzionale-il-testo> (accesat 12.02.2017)

⁸ *Ibidem*, Art. 57, punctul I, în text.

⁹ Art. 70, punctul I, în textul prevăzut în reforma Renzi-Boschi era următorul: „funcția legislativă este exercitată colectiv de cele două camere în cazul unor legi ce privesc reformarea Constituției și alte legi cu caracter constituțional, și doar pentru legi ce privesc aducerea la zi ale dispozițiilor constituționale ce privesc protejarea minorităților lingvistice, referendumuri populare, alte forme de consultare prevăzute la art. 71, pentru legi ce privesc legislația electorală, organele guvernului, funcțiile fundamentale ale autorităților locale și ale orașelor metropolitane și dispoziții de principiu

- asupra formelor asociative ale comunelor, pentru legea ce stabilește normele generale, formele și termenii participării Italiei la realizarea și implementarea normativelor și politicilor Uniunii Europene, pentru cea prin care se determină cazurile de neeligibilitate și incompatibilități cu biroul senatorial ce privesc articolul 65, primul punct, și pentru articolele 57, punctul șase, 80, a doua parte, 114, punctul 3, 116, punctul 3, 117, punctele cinci și nouă, 119, punctul șase, 120, punctul doi, 122, primul punct, și 132, punctul doi.”
- ¹⁰ Roberto Bin, în *La Repubblica*, miercuri 30 noiembrie 2016.
- ¹¹ Art. 135, punctul I, în textul din reforma Renzi-Boschi, *op.cit.*
- ¹² Constituția Italiană, Art. 75, http://www.studiocataldi.it/normativa/costituzione_della_repubblica_italiana.asp?gclid=CjwKEAiArIDFBRCe_9DJi6Or0UcSJAAK1nFvfuvLd9tVFQaxHSEacLmmmJKd7m08gDIVCHGqdAEoXxoCrVrw_wcB (accesat 12.02.2017).
- ¹³ *Ibidem*, Art. 138, punctul II și III.
- ¹⁴ *Ibidem*, Art. 71, punctul IV.
- ¹⁵ *Ibidem*, Art. 72, punctul VII.
- ¹⁶ Asupra rolului și a funcțiilor CNEL recomand: S. Galeotti, „Per un potenziamento funzionale del Consiglio Nazionale dell’Economia e del Lavoro”, în *Diritto e Società*, 1980, p. 415 și următoarele.; E. De Marco, „Consiglio Nazionale dell’Economia e del Lavoro”, în *Enciclopedia del Diritto Aggiornamento*, III, 1999, Milano, p. 455 și următoarele.
- ¹⁷ Constituția Republicii Italiene, Art. 99.
- ¹⁸ Alfiero Grandi, intervista a *La Repubblica* del 30 Novembre 2016.
- ¹⁹ Asupra alegerii Președintelui Republicii a se vedea: P. Armaroli, *L’elezione del Presidente della Repubblica in Italia*, CEDAM, Milano, 1977; G. Zagrebelsky, V. Marcenò, F. Pallante, *Lineamenti di diritto costituzionale*, Le Monnier, Firenze 2014, p. 384 și următoarele.
- ²⁰ Art. 83, punctul II, în textul din reforma Renzi-Boschi, *op.cit.*
- ²¹ Legea constituțională nr. 3 din 2001, <http://www.parlamento.it/parlam/leggi/01003lc.htm> (accesat 12.02.2017).
- ²² Art. 117, punctul 4, în textul din reforma Renzi-Boschi, *op.cit.*
- ²³ Constituția Republicii Italiene, Art. 138, *op. cit.*

Bibliografie

- ARMAROLI, P., *L’elezione del Presidente della Repubblica in Italia*, CEDAM, Milano, 1977;
- BETTINELLI, E., *All’origine della democrazia dei partiti. La formazione del nuovo ordinamento elettorale nel periodo costituente*, Comunità, Milano, 1982;
- CALISE, M., *Fuorigioco. La sinistra contro i suoi leader*, Laterza, Roma-Bari, 2013;
- GENTILI, S., *Dal Pd al Partito democratico. Un’identità di sinistra*, Bordeaux Edizioni, Roma, 2013.

- IGNAZI, P., *Vent'anni dopo. La parabola del berlusconismo*, il Mulino, Bologna, 2014.
- MORONI, C., *Da Forza Italia al Popolo della Libertà*, Carocci, Roma, 2008.
- POLI, E., *Forza Italia. Struttura, leadership e radicamento territoriale*, il Mulino, Bologna, 2001.
- POMBENI, P., *La rappresentanza politica*, in R. Romanelli (a cura di), *Storia dello Stato italiano*, Donzelli, Roma, 1995.
- RACINARO, R., SALVATI, M., SCOPPOLA, P., (ediție îngrijită de), *Sul partito democratico. Opinioni a confronto*, Guida, Napoli, 2007;.
- Resurse juridice:**
 Costituzione della Repubblica Italiana, http://www.studiocataldi.it/normativa/costituzione_della_repubblica_italiana.asp?gclid=CjwKEAiArIDFBRCe_9DJi6Or0UcSJAAK1nFvfuvLd9tVFQaxHSEacLmmmJKd7m08gDIVCHGqdAEoXxoCrVrw_wcB ;
 Disegno di Legge, „Riforma Costituzionale: il testo pubblicato in *Gazzetta Ufficiale*”, în 18.04.2016, <http://www.altalex.com/documents/news/2016/04/13/riforma-costituzionale-il-testo>;
 Legge costituzionale 18 ottobre 2001, n. 3, *Gazzetta Ufficiale* nr. 248 din 24 ottobre 2001, <http://www.parlamento.it/parlam/leggi/01003lc.htm>
- Presă, reviste:**
 BIN, Roberto, în *La Repubblica*, miercuri, 30 noiembrie 2016.
 GALEOTTI, S., „Per un potenziamento funzionale del Consiglio Nazionale dell’Economia e del Lavoro”, *Diritto e Società*, 1980.
 GRANDI, Alfiero, „Interviu”, *La Repubblica*, 30 Novembre 2016.
 MARCO, De E., „Consiglio Nazionale dell’Economia e del Lavoro”, în *Enciclopedia del Diritto Aggiornamento*, Milano, 1999.
 ZAGREBELSKY, G., MARCENÒ, V., PALLANTE, F., *Lineamenti di diritto costituzionale*, Le Monnier, Firenze 2014.